

BİBLİYOGRAFYA

Charles BURNEY, *From Village to Empire. An introduction to Near Eastern archaeology*. Phaidon Press, Oxford, 1977. 224 sayfa, 163 siyah-beyaz resim, 32 renkli levha, 2 tarih çizelgesi, arkada yayınlar ve dizin.

Kitap ana başlıklar altında yedi bölümden oluşur : 1. Yakın-doğu'da Neolitik devrim, 2. İlk kentlerin doğuşu : Mezopotamya'daki Sümer uygarlığı, 3. Mezopotamya'da yeni halklar ve yöneticiler, 4. M.Ö. y.o. 5000'den Tunç Çağ'ın sonuna dek Levant, 5. Tunç Çağ'ın sonuna dek (M.Ö. 1200) Anadolu ve Transkafkasya ve İran'daki çağdaş kültürler, 6. Asur İmparatorluğu devrinde Yakın-Doğu, 7. Asur'un son yıllarında Yakın-doğu.

Kitabın 1. Bölümünde yazar, Yakın-doğu'nun büyük farklılıklar gösteren değişik yörelerinde varolan sürekli gelişmenin dikkate değer yönlerini belirtmeye çalışacağını söyler. Kitaba konu olarak aldığı bölgelerin fiziki yapısı, hayvan ve bitki örtüsü ile ilgili bilgi veren Burney, bu etkenlerin Neolitik devrime olan katkılarını inceler (s. 10). Yakın-doğu'daki Neolitik devrimin bir çok bölgede 9000-7000 yılları arasına tarihlenebileceğini söyleyen yazar, tarım ve hayvancılığın yardımıyla çevrenin denetim altına alınmasının nüfusun çoğalmasına neden olduğunu belirtir.

Yazar Levant bölgesinde Neolitik devrimin yarı yerleşik bir toplum olmasına karşın, Natufian halklarıyla başladığını, bu kültürün en yaratıcı evresinin de Natufian I olduğunu söyler. Jericho'nun PPNA (Pre-Pottery Neolithic A: Çanak-Çömlek Öncesi Neolitik A) yerleşmeleri içinde önemli bir yer tuttuğunu söyleyen Burney, bu yerleşme yerinin Proto-Neolitik olarak adlandırılan devirde de devam ettiğini yazar.

copied by Prof. Emin Bilgiç from the Department of Sumerology of the Faculty of Letters-History and Geography in Ankara but remained unpublished.

In subsequent years o further 41 tablets were added to the Kültepe collection by gift and purchase. Work was carried out on these by Veysel Donbaz, one of the specialists in cuneiform in the Istanbul Archaeological Museums and copies made from all of them. A publication including catalogue. Nos. Ka. 1089-1129 together with indexes is to be issued shortly under the title «Kültepe Tablets in the Archaeological Museums of Istanbul» and made available for the use of scholars in this field.

Catalogue Nos. Ka. 1-158 was given to tablets acquired by the museum by confiscation and purchase between 1914 and 1925, and this number was raised to 171 by including the tablets purchased in 1943 (see n. 8). As it was most undesirable to have a second series in numbering in the same collection beginning from no. 1, the tablets from the B. Hrozný excavations were numbered from 172 to 1088. This number was raised to Ka. 1129 by the latest acquisitions by gift or purchase.

Thus, of the 1129 Kültepe (abb. Ka[niš]) tablets, which form one of the most important collections in the Istanbul Archaeological Museums Archives of Cuneiform Texts 711 have been published, 41⁹ will be published in the near future, and work is being carried out on the remaining 377 with a view to publication.

9 Ka. 1096, which is one of these 41 tablets, proves that the month name variously known up to now as *Tan-mar-ta*, *Tan-wa-ar-ta*, *Tán-bar-ta*, *Tak-mar-ta* and *Tan-bar-ta*, being one of the names of the Old Assyrian month name equivalent to the Babylonian *Nisannu* and the Nippur BÁR.ZAG.GAR should properly be read *Kâ-an-wa-ar-ta*. This tablet was published by Veysel Donbaz in JCS XXIV/1-2 (1971) 24-28, «The Old Assyrian Month Name Kanwarta».

conservation⁴. The request was granted by the Council of Ministers of that time and the tablets sent to Prague. This permission was later extended by one year, the tablets being returned to the Istanbul Archaeological Museums in three instalments, 209 in 1936, 575 in 1938 and 147 in 1939. During these two years B. Hrozný had himself copied 211 of the tablets, which he published much later, in 1952⁵.

In 1914-1926 the Istanbul Archaeological Museums acquired 158 Kültepe tablets by purchase, gift or confiscation. 147 of these were copied and published by J. Lewy during a two-year visit made to the museum in 1925-26⁶.

In 1939 L. Matouš arrived from the University of Prague to work on the unpublished tablets yielded by B. Hrozný's excavations. During that year he examined 353 of the tablets and copied a number of them.

During a second visit to Turkey in 1956, L. Matouš completed the work of copying the 353 tablets of which he had previously made transcriptions, and at the same time identified and corrected mistakes in numbering in B. Hrozný's publication (see n. 5). Meanwhile the wife he brought with him made copies of the seals on the tablets he had copied. The results of this work were published in 1962⁷.

L. Matouš made a third visit to the museum in 1957, during which he worked on the remaining 351 tablets and made copies of 145, but as he was unable to return to Istanbul after that date, the rest of the tablets remained uncopied.

The 13 tablets⁸ added to the collection by purchase in 1943 were

4 A copy of this letter of permission is still preserved in the archives of the Istanbul Archaeological Museums.

5 B. Hrozný, *Inscriptions Cunéiformes du Kultépé* Vol. I, Praha 1952, 23. p. + CXXIX pl.

6 J. Lewy, *Die altassyrischen Texte vom Kültepe bei Kaisarije* (Keilschrifttexte in den Antiken-Museen zu Stambul), Konstantinopel 1926, 76 p.

7 L. Matouš, *Inscriptions Cunéiformes du Kultépé* Vol. II, Prague 1962, 60 p. + CXXXIX pl.

8 These tablets cover Ka. 159-171 in the collection.

provenance they were found. In reality «Cappadocia» was the name of the place in Hellenistic Era, and the tablets had nothing to do with the Cappadocians who inhabited in this area.

Four investigations were carried out between 1893 and 1925 on the mount at Kültepe (Karahöyük-Karaev), which had been pointed out as the site on which the tablets had been discovered.

The first sondage was made in 1893-94 by E. Chantre, the second by Hugo Winckler in 1906, and in the same year a small investigation similar to Hugo Winckler's sondage was carried out by H. Grothe. Reports were later published by all three investigators incorporating the results of the sondages¹. But although the main goal had been the discovery of tablets not a single tablet was found.

The first actual excavations were made in 1925 by the famous Czech scholar B. Hrozný, who had succeeded in deciphering the Hittite language. Although work was continued on the Kültepe mount to the very end of the season with the particular aim of unearthing tablets, no tablets were found until in the very last days of the excavation. The existence of tablets was discovered quite by chance in one of the fields over the *kārum* «great market» of Kültepe². B. Hrozný thereupon concentrated on this section and in the course of very short excavations unearthed 931 tablets³.

Researches and Publications on Kültepe Tablets in the Istanbul Archaeological Museums

The tablets found by B. Hrozný were sent to the Istanbul Archaeological Museums, at that time the only archaeological museum in Turkey. Several years later, in 1934, B. Hrozný asked permission for the tablets to be sent to Prague for cleaning and

1 E. Chantre, *Recherches archéologiques dans l'Asie occidentale, Mission en Cappadoce, 1893-1894*, Paris 1898, p. 71 ff. (Tablets purchased by E. Chantre are published in the same work under the heading V. Scheil, *Textes cunéiformes cappadociennes et problématiques*, p. 93-108); Hugo Winckler, *OLZ IX* (1906), 634 ff.; H. Grothe, *Meine Vorderasien Expedition in 1906 und 1907*, Vols. I-II.

2 This field is commonly known as the Hadji Mehmet Agha field.

3 B. Hrozný's researches were published in *Syria VIII* (1927) 1-8.

STUDIES ON THE KÜLTEPE COLLECTION HOUSED IN THE ARCHAEOLOGICAL MUSEUMS OF ISTANBUL

Mustafa EREN

The First Tablets Obtained From Kültepe and The First Research Carried Out on This Subject

In 1881 the first two cuneiform tablets arrived in Western Europe, their dispatch from Anatolia having very probably been arranged by smugglers of antiques. One of these became part of the British Museum collection in London, the other of the Bibliotheque National collection in Paris. In subsequent years travellers in Anatolia found several tablets of the same type in the vicinity of Kayseri, or purchased them from the local inhabitants. At the same time smugglers in antiques also obtained tablets of this type from the local inhabitants and sent them first to Istanbul and then to Europe.

Until 1925 by means of antique dealers, more than two thousand tablets had been smuggled abroad to museums and private collections in Europe and America.

Kayseri was one of the most important centres of the Hellenistic period (formerly known as Mazaka-Kaisereria), and the discovery of the tablets written in Old Assyrian dialect and the script in the vicinity was a fact of the greatest and importance to all scholars engaged in Assyriological studies. At first the tablets were considered to be of Mesopotamian origin, but later on this was shown to be inconsistent with both the form and the character of the tablets. In order to distinguish these from other cuneiform documents, these tablets were named «Cappadocian Tablets» in respect to their

Daha sonraki yıllarda, satın alma ve armağan yoluyla 41 tablet daha Kültepe koleksiyonuna girmiştir. Bu tabletler üzerinde İstanbul Arkeoloji Müzeleri çiviyazıları uzmanlarından Veysel Donbaz çalışmış ve hepsinin kopyalarını tamamlamıştır. Ka. 1089-1129 numaraları arasını kapsayan bu tabletler, dizinleriyle birlikte hazırlanmış ve «İstanbul Arkeoloji Müzelerinde Bulunan Kültepe Tabletleri» başlığı altında çok yakın bir gelecekte bu alandaki bilim adamlarının yararlarına sunulacaktır.

1914-1925 yılları arasında zoralm ve satın alma yoluyla müzeye giren tabletlere Ka. 1-158 arasında numara verilmişti. 1943 yılında satın alınan tabletlere (bk. not 8) bu numara 171'e kadar yükseltilmişti. Bir koleksiyonda 1'den başlayan ikinci bir sıranın bulunması her bakımdan sakıncalı olduğundan B. Hrozný kazısından gelenlere Ka. 172'den başlayarak Ka. 1088'e kadar numara verilmişti. Son olarak satın alma ve armağan yoluyla girenlerle birlikte koleksiyon Ka. 1129 numaraya yükselmiştir.

Buna göre, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Çiviyazılı Belgeler Arşivi'nin en önemli koleksiyonlarından biri olan Kültepe'nin (simgesi Ka[niş]) 1129 adet tabletinin 711'i yayınlanmış, 41 adedi⁹ yakın bir gelecekte yayınlanacak, geriye kalan 377 tabletin de yayınlanması için Veysel Donbaz gereken çalışmaya başlamış ve halen sürdürmektedir.

9 Bu 41 tablettten Ka. 1096, Nippur'un birinci ayı BAR.ZAG.GAR ile Babil'in *Nisannu* ayına eşit Eski Asur ay isimlerinden biri olan ve şimdiye kadar *Tan-mar-ta*, *Tan-wa-ar-ta*, *Tân-bar-ta*, *Tak-mar-ta*, *Tan-bar-ta* olarak bilinen ay isminin esas okunuşunun *Kâ-an-wa-ar-ta* olduğunu kanıtlamaktadır. Bu tablet Veysel Donbaz tarafından «The Old Assyrian Month Name Kanwarta», JCS XXIV/1-2 (1971) 24-28'de yayınlanmıştır.

lenmiş ve konserve edilmiş bir halde, 1936 yılında 209, 1938 yılında 575, 1939 yılında 147 tablet olmak üzere, üç parti halinde İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ne gönderilmişti. İki yıllık süre içinde B. Hrozný 211 adet tableti bizzat kopya etmiş ve çok daha sonraları, 1952 yılında yayınlamıştır⁵.

1914-1926 yılları arasında satın alma, armağan ve zoralm yolu ile İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ne 158 adet Kültepe tableti girmişti. 1925 ve 1926 yıllarında müzeye gelen J. Lewy, bu tabletlerden 147 adedini iki yıllık bir zaman içinde kopya etmiş ve yayınlamıştır⁶.

B. Hrozný kazısından çıkan yayınlanmamış tabletler üzerinde çalışmak amacıyla 1939 yılında Prag Üniversitesi'nden Dr. L. Matouš gelmiş ve bir yıl içinde 353 tablet üzerinde çalışarak bir kısmının kopyasını yapmıştır.

İkinci defa 1956 yılında İstanbul'a gelen L. Matouš, daha önce transkripsiyonlarını yaptığı 353 adet tabletin kopyalarını tamamlamış, bu arada B. Hrozný'nin yayınındaki (bk. not 5) yanlış olan numaraları saptayarak düzeltmiştir. Beraberinde getirdiği hanımı da kopya ettiği tabletler üzerinde bulunan mühür baskılarının kopyalarını yapmış ve bu çalışmaları 1962 yılında yayınlamıştır⁷.

1957 yılında üçüncü kez müzeye gelen L. Matouš, geriye kalan 351 tablet üzerinde çalışmış ve bunlardan 145'inin kopyasını yapmıştır. Fakat bu tarihten sonra bir daha İstanbul'a gelemediğinden geriye kalanların kopyalarını yapamamıştır.

1943 yılında satın alma yoluyla koleksiyona giren 13 tablet⁸, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sumeroloji Bölümü'nden Prof. Emin Bilgiç tarafından kopya edilmesine karşın, henüz yayınlanmamışlardır.

5 B. Hrozný, *Inscriptions Cunéiformes du Kultépé Vol. I*, Praha 1952, 23 S. + CXXIX Lev.

6 J. Lewy, *Die altassyrischen Texte vom Kültepe bei Kaisarije* (Keilschrifttexte in den Antiken-Museen zu Stambul), Konstantinopel 1926, 76 S.

7 L. Matouš, *Inscriptions Cunéiformes du Kultépé Vol. II*, Prague 1962, 60 S. + CXXXIX Lev.

8 Bu tabletler koleksiyonda Ka. 159-171 numaralar arasında yer almaktadır.

Tabletlerin çıkış yeri olarak gösterilen Kültepe (Karahöyük-Karaev) höyüğünde 1893 ile 1925 yılları arasında dört araştırma yapılmıştır.

İlk sondaj 1893-94 yıllarında E. Chantre tarafından, ikinci sondaj Hugo Winckler tarafından 1906 yılında, arkasından da aynı yıl içinde H. Grothe tarafından H. Winckler'in sondajı gibi küçük bir araştırma yapılmıştır. Daha sonraları, üç araştırmacı da çalışmalarının sonuçlarını birer rapor halinde yayınlamışlardır¹. Fakat esas amaç tablet bulmak olan bu araştırmalardan tablet bulunamamıştır.

Kazı anlamındaki ilk araştırmayı 1925 yılında, Hitit dilini çözmüş olan ünlü Çek bilgini B. Hrozný yapmıştır. Kazı döneminin sonuna kadar Kültepe'nin höyük kesiminde, özellikle tablet bulmak amacıyla çalışan bilgin, hiçbir tablet bulamamış, fakat kazının son günlerine doğru Kültepe'nin *kārum* «büyük pazar» kesimini kaplayan tarlalardan birinde² bir rastlantı sonucu tabletlerin bulunduğunu öğrenmişti. Son çalışmalarını buraya yönelten B. Hrozný, kısa süren bir kazıdan sonra toplam 931 tablet ele geçirmişti³.

İstanbul Arkeoloji Müzelerinde Bulunan Kültepe Tabletleri Üzerindeki Çalışmalar ve Yayınlar

B. Hrozný bulduğu bu tabletleri, o zamanlar Türkiye'nin tek arkeoloji müzesi olan, İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ne göndermiş, yıllar sonra 1934 yılında yasal yollardan Türk hükümetine ve müze yönetimine başvurmuş, tabletlerin temizlenmek ve konserve edilmek üzere Prag'a gönderilmesi için izin istemişti⁴. Bu izin isteği o zamanki Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilmiş ve tabletler Prag'a gönderilmişti. Daha sonra bu izin bir yıl uzatılmış, tabletler temiz-

1 E. Chantre, Rescherches archéologiques dans l'Asie occidentale, Mission en Cappadoce 1893-1894, Paris 1898, S. 71 v.d. (Satın alma yolu ile E. Chantre'nin elde ettiği tabletleri V. Scheil, Textes cunéiformes cappadociennes et problematiques, S. 93-108, başlığı altında aynı kitapta yayınlamıştır); Hugo Winckler, OLZ IX (1906), 634 v.d.; H. Grothe, Meine Vorderasien-Expedition in 1906 und 1907, Vols. I-II.

2 Bu tarla Hacı Mehmet Ağa tarlası olarak bilinmektedir.

3 B. Hrozný bu çalışmalarını Syria VIII (1927) 1-8'de yayınlamıştır.

4 Bu izin mektubunun bir nüshası halen İstanbul Arkeoloji Müzeleri arşivinde bulunmaktadır.

İSTANBUL ARKEOLOJİ MÜZELERİ KÜLTEPE KOLLEKSİYONU VE ÜZERİNDEKİ ÇALIŞMALAR

Mustafa EREN

*Kültepe'de Ele Geçen İlk Tabletler ve bu Konudaki
İlk Araştırmalar.*

1881 yılında, ilk defa eski eser kaçakçıları aracılığıyla Anadolu'dan geldiği söylenen çiviyazılı iki tablettten biri, Londra'da bulunan British Museum'un, diğeri de Paris'te bulunan Bibliotheque National'in koleksiyonları arasına girmişti. Bunu izleyen yıllarda Anadolu'ya gelen gezginler, aynı tür tabletlerden Kayseri yöresinde bulmuşlar ya da yerli halktan satın almışlardı. Diğer yönden eski eser kaçakçıları, yerli halktan elde ettikleri bu tür tabletleri, önce İstanbul'a, oradan da Avrupa'ya göndermişlerdi.

Böylece, 1925 yılına kadar kaçak yollarla Avrupa ve Amerika müzelerine, aynı zamanda özel koleksiyonlara iki binden fazla bu tür tablet girmişti.

Helenistik Çağın önemli merkezlerinden biri olan Kayseri (eski adı Mazaka-Kaisareia) civarından Eski Asur dili ve çiviyazılı ile yazılmış belgelerin çıkması son derece ilginç, o derece de önemliydi. Asiroloji alanında çalışan bilim adamlarını büyük bir heyecana sürükleyen bu tabletler incelendikten sonra, önce bunların Mezopotamya'ya ait oldukları düşünülmüş, fakat gerek tabletlerin biçimi, gerekse yazının karakteri bu düşünceyi yıkmıştı. Bu nedenle, diğer tabletlerden ayırmak amacıyla, buluntu yerinin adı dolayısıyla, bunlara «Kapadokya tabletleri» denildi. Aslında Kapadokya, buranın Helenistik Çağdaki adıydı; yoksa bu tabletlerin burada oturmuş olan Kapadokyalılarla herhangi bir ilişkisi yoktu.

1- Silindir mühür baskısı, Van Bölge Müzesi.
Env. no. 40-6-75.

2- Silindir mühür baskısı, Van Bölge Müzesi.
Env. no. 74-17-145.

nılan mührün üzerindeki ilginç kült sahnesinin benzerine, bugüne dek Urartu sanatında rastlanılmamıştır. Bu nedenle bizim için oldukça önemli olan bu sahne, Urartular'da hayat ağacına yapılan dinsel törenlerin kral tarafından yapılmadığı görüşünü ortadan kaldırmakta³⁶ ve kralın törene katıldığını açıkça kanıtlamaktadır. Böylece doğaya bolluk veren, bitkilerin verimliliğini simgeleyen hayat ağacına yapılan dinsel törenleri kendinde toplayan Urartu krallarına, -eski Doğu toplumunun kralları gibi- dirimsel ve ölümsüz bir nitelik eklenmiş olmaktadır. Bu durum Urartu krallarını bir yandan doğanın ve verimliliğin simgesi haline getirirken, öte yandan siyasal etkinliğini yüceltip, onu toplumsal düzenin koruyucusu haline getirerek, kutsal bir yaşam kaynağı durumuna sokmaktadır.

36 F. Hancar, (*Iranica Antiqua* VI, 1970, 98 vd.) Assur kabartma ve mührlerindeki hayat ağacı sahnelerinde, kanatlı cin ve tanrılar arasında Assur kralının bulunmasına ve aşılama törenine katılmasına karşın, Urartu hayat ağacı sahnelerinde tanrıların yanında kralların bulunmamasına dayanarak, Urartular'da hayat ağacına yapılan dinsel törenlerin kral tarafından yerine getirilmediğini öne sürmektedir.

depolarındaki testi ve küplerin üzerine de, artaganlığın simgesi olarak kule biçimli tapınak motiflerinden yükselen hayat ağaçları işleniyordu. Ayrıca «hayvan başı-kule-hayat ağacı» motiflerini içeren madeni kaplar ile «kule-hayat ağacı» motiflerini içeren şarap testilerinin²⁴, -kullanım amacına uygun olarak- libasyon ile bağıntılı olduğunu düşünmemek de elde değildir²⁵. Örneğin Urartu kraları tarafından ulusal tanrı *Haldi* adına ekilen «üzüm bağ ve bahçeleri»ndeki ürünün artaganlığını sağlamak için yapılan dinsel törenlerde²⁶, bu tür kapların geniş ölçüde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim Adilcevaz kaya kabartmalarında²⁷, kargı biçiminde betimlenen hayat ağacı yapraklarının²⁸ canlanıp dolması için bunları aşılamanın tanrılarının elindeki benzer biçimli kap, bu tür kapların işlevini açık bir şekilde kanıtlar.

Gerek kült törenlerinde kullanılan, gerekse askeri donatımı oluşturan miğfer, kemer, sadak vb. eşyalar üzerine sık sık işlenen «savaş hazırlığı» ve «av sahneleri», Urartu sanatında savaş ve savaş ile ilgili gelenek ve göreneklerin yaygınlaşarak her şeye egemen olduğu dönemi yansıtmaktadır. Örneğin kral miğferleri üzerindeki ilginç sahnelerde²⁹, arslan başlı yılan ejderleri, hayat ağaçları ve Urartunun savaş gücü, motif ve kompozisyon seçiminde olduğu ka-

24 P. Calmeyer, *Bastam I*, 1979, 55 vd, res. 7-9.

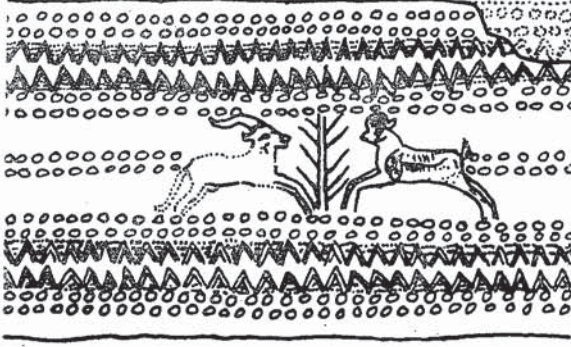
25 F. Hancar, «Der Heilige Baum der Urartäer in vorarmenischer Zeit», *Handes Amsorya* 1961, 707 vdd.

26 F.W. König, *Handbuch der Chaldischen Inschriften*, *Archiv für Orientalforschung* 8, 1955-1957, no. 10, not 18.; 72, not 11.

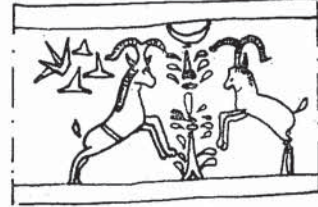
27 Krş. C.A. Burney - G.R.J. Lawson, *Anatolian Studies* 8, 1958, res. 2.; E. Bilgiç - B. Ögün, *Anatolia* 8, 1964, 97 vdd, res. 1-2, lev. VII-XIVa; E. Bilgiç - B. Ögün, *Anatolia* 9, 1965, 17 vdd.; U. Seidl, *AMI N.F.* 7, 1974, 115 vdd, lev. 25-27.

28 Gerek Urartu gerdanlıkları üzerine, gerekse tapınak ve kaya kabartmalarında dikey olarak betimlenen kargı omurgasının her iki yanı, sanatçı tarafından sanki gerçek yaprağın damarlarıymış gibi çizgilerle işlenmiştir Rüzgârdan kapanan yaprakların biçimi gibi betimlenen ve kargı olarak tanımlanan motiflerin, kargıdan çok, hayat ağacını canlandırdıkları anlaşılmaktadır. Krş. M.N. van Loon, *Urartian Art* 1966, 74 vd.; F. Hancar, *Iranica Antiqua* VI, 1970, 92 vdd.; P. Calmeyer, *Bastam I*, 1979, 187 vd.

29 Krş. B.B. Piotrovskii, *Urartu, the Kingdom of Van and its Art* 1967, res. 30, lev. 16-20.; aynı yaz. *Urartu* (Mundi), 1969, lev. 93-96.; R.D. Barnett-W. Watson, *Iraq* XIV, 1952, 139, 143.; O.A. Taşyürek, «Gaziantep Müzesindeki Bronz Urartu Miğferi», *Türk Arkeoloji Dergisi* XXI/1, 1974, res. 1, şek. 1.

Res. 4

0 1 2cm.

Res. 5

kule biçimli tapınak²² motifinin üstünden sonsuza doğru yükselen hayat ağacı, tapınağın kutsallığını, varlığını sonsuza dek sürdüreceğine olan inancın kesinlik kazanacağını yansıttasının yanı sıra, krallığın ekonomik çalışmalarını bağrında toplayan tapınakların depolarındaki tarım ürünlerinin artaganlığını da simgelemiş olmalıdır. Çünkü merkezîyetçi Urartu krallığı ekonomik gönenci sağlamak ereği ile el zanaatlarının terkedilmesini önlemek, çeşitli bitkilerin orantılı bir şekilde ekilmesini sağlamak, sulama sistemini yetkinleştirmek, tarım üretimini artırmak, kaldırılacak ürünün yetersizliğini önlemek amacıyla çalışmaları düzenlemek ve artık ürünü çoğaltmak için gerekli önlemleri almak zorundadır Bu nedenle -gerek merkezi bölgede, gerekse taşra eyaletlerindeki verimli ovalarda kurulan toplumsal tarım ve ekonomik yerleşme merkezlerinde- krallığın ekonomik etkinliğini bağrında toplayan tapınakların depolarında biriktirilen tarım ürünlerinin artaganlığını, doğaya bolluk veren, bitkilerin verimliliğini sağlayan kutsal ağaç motifleri simgeliyor olmalıydı. Bu inanç geleneği ile ilgili olarak, saray-tapınak eklentilerinin duvarlarını bezeyen boyalı resimlerde, tanrılar tarafından hayat ağacına verimliliğin artmasını sağlamak amacıyla aşılama törenlerini yansıtan ilginç sahnelerin betimlenmesinin yanı sıra²³, yiyecek

22 Geniş bilgi için bk. M. Salvini, «Das susi-Heiligtum von Karmir-Blur und der urartäische Turmtempel» *AMI N.F.* 12, 1979, 267 vd, not 46.

23 Krş. B.B. Piotrovskii, *Urartu (Mundi)*, 1969, res. 10.; T. Özgüç, *Altın-tepe I*, 1966, res. 14, 18-19, 29, 37, lev. I, XXII.

parçası¹⁴ ile testi kulpu¹⁵ ve küp parçası¹⁶ üzerindeki silindir mühür baskısında, ortadaki ilginç hayat ağacına, ön ayaklarını dayayan karşılıklı keçi motifleri bulunmaktadır (res. 1, 2, 3). Adana Bölge Müzesinde bulunan ve M.Ö. 6. yüzyılın başlarına tarihlenen tunç kemer üzerine benzer sahne başarılı bir şekilde betimlenmiştir¹⁷ (res. 4). Bunlardan ayrı olarak Van Müzesinde bulunan bir silindir mühürde¹⁸ (res. 5, lev. I/1), ortadaki hayat ağacına karşılıklı olarak ön ayaklarını dayayan ve en küçük ayrıntısına varıncaya dek büyük bir özenle işlenen iki keçi motifi, M.Ö. 3. binyılından beri Sumerler'de ilk örneği ile karşılaştığımız hayat ağacı ve bununla ilgili inancı yansıtan iki teke arasındaki çalı motifi sahnesine içerik yönünden şaşılacak biçimde benzerlik göstermesiyle dikkati çeker. Dolayısıyla Aşağı Mezopotamya toplumlarında olduğu gibi, Urartular'ın da ölümsüz yaşamı simgeleyen hayat ağacı hakkındaki aynı özgün inancı paylaştıkları ve yaşama doymayan bir tutku ile sıkı sıkıya bağlı oldukları anlaşılmaktadır. Daha sonra hayat ağacı motifleri Urartular aracılığı ile *İskitler*'i de etkileyerek, İskit sanatında benzer sahnelerin sevilerek işlenmesine yol açmıştır. Örneğin *Kelermes* kurganından ele geçirilen altın balta üzerinde iki keçinin ön ayaklarını dayadığı hayat ağacı motifi¹⁹, özgünleştirilmiş Urartu sanatını yansıtmaktadır.

Keramik²⁰ ve madeni eşyalar²¹ üzerine oldukça yaygın işlenen

14 B.N. Arakeljan, «Alcuni Risultati Della Ricerca Archeologica ad Armavir», *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici* XIV, 1971, 48, res. 1.

15 A.A. Martirosyan, *Argištihinili* 1974, res. 80.

16 A.A. Martirosyan, *Argištihinili* 1974, 144, res. 59.; ayrıca krs. B.B. Piotrovskii, *Urartu* (Mundi), 1969, res. 66.

17 Krs. O.A. Taşyürek, *Urartu Kemerleri* 1975, fig. 5, res. 23-24.

18 Mühürleri yayınlamamıza izin veren ve elinden gelen kolaylığı esirgemeyen Van Bölge Müze müdürü Ersin Kavaklı'ya, çizimleri büyük bir özenle yapan Ayşe Özkan'a burada teşekkürü zevkli bir görev sayarım.

19 Krs. M.I. Artamonov - W. Forman, *Goldschatz der Skythen in der Eremitage* 1970, lev. 9, 13, 17, 19.

20 Toprakkale'de bulunan keramik için bk. C.F. Lehmann-Haupt, *Armenien einst und Jetzt* II/2, 1931, 587.; Armavir'de bulunan keramikler için bk. A.A. Martirosyan, *Argištihinili* 1974, res. 78-81. Ayrıca krs. P. Calmeyer, «Zu den Eisen-Lanzenspitzen un der (Lanzes des Haldi)», *Bastam* I, 1979, 192, res. 7-9.

21 Karmir-Blur'dan ele geçirilen tunç tabaklar üzerindeki kule motifleri için bk. B.B. Piotrovskii, *Karmir-Blur* II, 1952, res. 28-32.

dur⁸. Oldukça değişik biçim gösteren⁹ ve ayrımlı anlamı olduğu sanılan hayat ağacı motifinin Urartu sanatında sevilerek benimsenmesi, bezeme ögesi ve belirgin olarak da pekiştirilmiş koruyucu amacının yanı sıra, özellikle dinsel anlamının da yadsınamayacak ölçüde fazla olduğunu açığa vurmaktadır. Bu nedenle Urartu hayat ağacı motifinin, *Sumer*¹⁰, *Babil*¹¹, *Hurri*¹² ve *Assur*'un¹³ hayat ağacı inancı ile eşdeğerde özgün bir içerik taşıdığı anlaşılmaktadır. Nitekim Armavir'den (eski *Argistihinili*) ele geçirilen küçük bir kemik

8 E.B. Piotrovskii, *Urartu, the Kingdom of Van and its Art* 1967, 15.; T. Özgüç, *Altın-tepe I*, 1966, 20 vdd, 31.; aynı yaz., *Altın-tepe II*, 1969, 7 vdd.; O. Belli, «Urartu Sanatının Sosyo-Ekonomik Açından Eleştirisi Üzerine Bir Deneme», *Anadolu Araştırmaları* 6, 1978 (1979), 57.

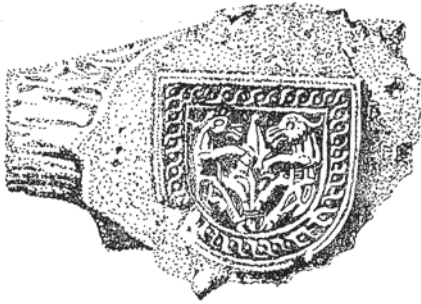
9 F. Hancar, (*Iranica Antiqua* VI, 1970, 96 vdd.) Urartu sanatında hayat ağacı motiflerinin Aşağı Mezopotamya'da olduğundan daha zengin ve değişik olarak kullanıldığını, görkemli Adilcevaz kaya kabartmasında tanrı Teişeba'nın giysisini bezeyen tomurcuk motiflerinin II. Assurnasirpal kabartması üzerinde kral giysisini bezeyen hayat ağacı motiflerine benzediğini, kral miğferleri üzerindeki tanrı Teişeba'nın şimşegi olarak adlandırılan motifin hayat ağacını yansıttığını, içbükey kenarlı kareye benzer şekillerin, Dur-Şarrukin duvar resimlerindeki motiflere benzemesi nedeniyle hayat ağacı ile ilgili olabileceğini belirtmektedir.

10 Krş. H. Frankfort, *Cylinder Seals* 1939, 15 vd, lev. IV J.; A. Moortgat, *Vorderasiatische Rollsiegel* 1940, 10 vdd, Lev. 12/73, Lev. 17/99.; aynı yaz. *Tammuz* 1949, 27 vd, res. 2, 4-5, Lev. 1, 2 b, 23 b.

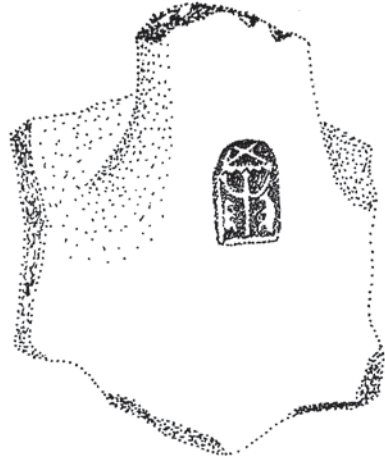
11 Krş. A. Moortgat, *Tammuz* 1949, 93 vd, res. 6, lev. 30 b.; aynı yaz. *Die Kunst des Alten Mesopotamien* 1967, 88, res. 59.

12 Krş. A. Moortgat, *Tammuz* 1949, 99 vdd, res. 47, lev. 33 b-c.; H. Frankfort, *Cylinder Seals* 1939, 182 vdd, 274, res. 44, 49, 88, Lev. XLIII d.; E. Porada, *Seals Impressions of Nuzi, Annual of the American Schools of Oriental Research* XXIV, 1944-1945 (1947), 108 vdd. lev. XVI/221, 295, 297, lev. XXIII/467-470, lev. XXIV/479, 481-482, 496, lev. XXVI/527, lev. XXXII/650, lev. XLIII/882, lev. LII/653, 661.; M. Tosun, *Mezopotamya Silindir Mühürlerinde Hurri-Mitanni Üslubu* 1956, res. 6, 14.

13 Krş. W. Andrae, *Assur Farbige Keramik* 1923, lev. 2, 20-26, 27b, 28b.; H. Frankfort, *Cylinder Seals* 1939, 188 vdd, lev. XXI.; A. Moortgat, *Tammuz* 1949, res. 3, 54, lev. 52 a.; aynı yaz. *Die Kunst des Alten Mesopotamiens* 1967, 122, res. 89.; G. Azarpay, *Urartian Art and Artifacts* 1968, lev. 2.; A. Parrot, *Assur* 1969, res. 300.

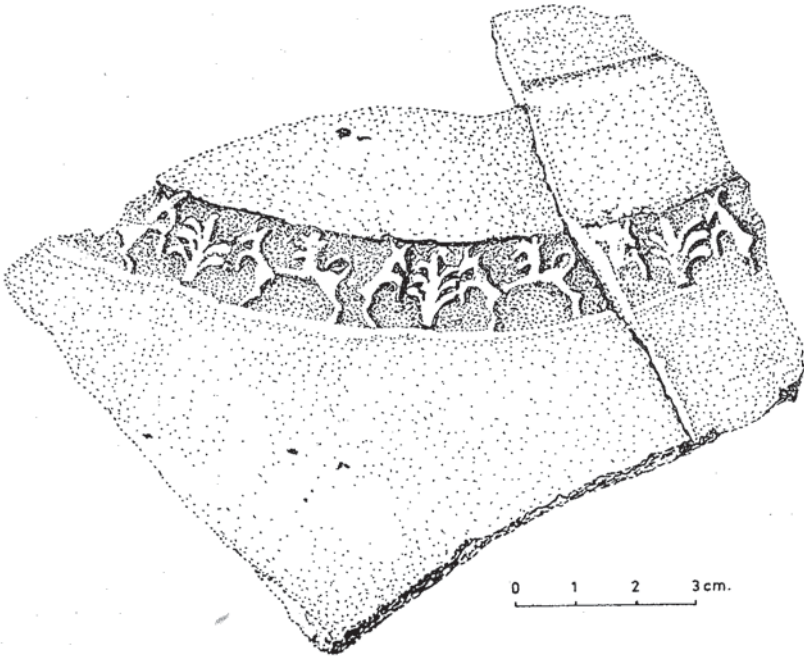

Res. 1

0 1 2 cm.

Res. 2

0 1 2 3 cm.

Res. 3

Hayat ağacı ile ilgili inancın ve bunun sanat yaratmalarına konu olarak işlenmesinin ilk örneklerine, M.Ö. 3. binyılından beri Aşağı Mezopotamya'da rastlarız. İki teke arasındaki çalı motifi sahnesi, Sumerler'in «yaşam» ve «ölüm» arasındaki sürekli dolaşımı, yeraltı dünyası ile olan inançlarını ve hayat ağacının en eski şekli *Dumuzi*'yi simgeleyen büyük ana tanrıçanın hayatı yayan «aşıklar çifti»nin ölüp ilkbaharda yeniden dirilmesini sembolize etmektedir³. Bu inanç geleneği ile ilgili olarak, devimsel yaşamın simgesi hayat ağacı motiflerinin çeşitli ve zengin şekillerine, Urartular'dan önce Assurlar'da rastlamaktayız⁴.

Assurlar'ın M.Ö. 2. binyıllarındaki ölmezliğe olan inanç geleneği, hayat ağacı motiflerini öncelikle monoteik şekilde, bir tanrı bileşimiyle ilgili olarak Assur'un ulusal tanrısı sembolü haline getirmiştir ki, bu yalnızca yeraltı dünyasının güçleriyle olan savaşta var oluşun düzenini ve yazgısını belirlemekle kalmayıp, aynı zamanda *ölüm* ve *doğuş*'un sonsuz dolaşımını da oluşturmaktaydı⁵. Assur kral teriminin özündeki «hayat ağacı-tanrı-Assur» sembolü, Assur tanrısının yerine geçen kralın çok anlamlı simgesi haline gelmiştir⁶. Assur saray duvarları, kabul salonları, kral sembol ve mühürleri gizemli bir anlamı olan hayat ağacı motifleriyle bezenmiştir. Bu sahneler tipik Assur kabartmaları üzerinde, hayat ağacına kült yapan tanrılar arasında yer alan kral tarafından temsil edilirken gösterilmiştir⁷.

Urartu sanatında yaygın olarak karşılaştığımız hayat ağacı motif ve sahneleri, Assur-Urartu kültür etkileşiminin bir sonucu-

3 A. Moortgat, *Tammuz, Der Unsterblichkeitsglaube in der Altorientalischen Bildkunst* 1949, 28-38, 79 vd.

4 Krş. W. Andrae, *Assur Farbige Keramik* 1923.; F. Hancar, «Das urartäische Lebensbaummotiv; eine neue Bedeutungstradition?», *Iranica Antiqua* VI, 1970, 92 vd.

5 Geniş bilgi için bk. A. Moortgat, *Tammuz* 1949, 122-142.

6 A. Moortgat, *Göst. yer.*

7 A. Moortgat, *Tammuz* 1949, res. 57-58.; aynı yaz. *Die Kunst des Alten Mesopotamien* 1967, lev. 257-258.; A. Parrot, *Assur* 1969, res. 16.

URARTULAR'DA HAYAT AĞACI İNANCI

Oktay BELLİ

Çiviyazılı Urartu belgelerinde kült törenlerinin ne şekilde yapıldığı konusunda bilgi verilmemesine karşın, zengin Urartu sanatı bu eksikliği bir ölçüde de olsa gidermekte ve önemli veriler sunmaktadır. Örneğin mühür, mühür baskıları, anıtsal kaya kabartmaları, saray-tapınak eklentilerinin iç odalarını bezeyen boyalı duvar resimleri ile çeşitli eşyalar üzerine işlenen ilginç hayat ağacı motifleri ve bunlara yapılan gizemli kült törenleri, bunun canlı delilini oluşturur¹.

Urartu krallığının kuruluşundan yıkılışına değin sanat olarak tanımlanan etkinlikler üzerine, en doğal halinden stilize edilmiş sembolik şekillere dek hemen her açıdan işlenen hayat ağacı motifleri², Urartu sanatının en çok sevilen bezeme öğelerinden birini oluşturur. Hayat ağacı motifinin bezeme amacı ile betimlenmesinin yanı sıra, alışlagelmiş biçimde dinsel ve koruyucu işlevinin de yadsınamıyacak ölçüde önemli olduğunu, hayat ağacına yapılan ilginç kült törenlerini yansıtan çok sayıda sahne açıkça kanıtlamaktadır. Bu gizemli sahneler, tanrısal bir hayat yenilenmesini ve varlığın ölümden sonra yeniden süreceğine olan inanç geleneğini yansıttığından, -saray sanatının sosyal işlevine koşut olarak- Urartu krallığının ölümsüzlüğünü de simgelemektedir.

1 Eski Doğu toplumlarındaki inanca göre ölümsüz olan taş, değişmeyen, yenilenmeyen duruk yaşamın simgesi olmuştur. Yapraklanan ve yapraklarını yitiren ağaç ise, ölüm ve yaşam evreleriyle birlikte devimsel yaşamın simgesidir. Bu özellikleriyle kutsallaşan ağaç, üstünlüğünü yalnızca boyu, gösterişi ve uzun yaşamı ile değil, sürekli yenileşme yeteneği ile de gösterir.

2 Urartu sanatının öteki bezeme öğelerinde olduğu gibi, hayat ağacı motiflerinin de stilize edilmesiyle «palmet», «kozalak», «tomurcuk», «rozet», «yaprak biçimli kargı», «dal», «daire» ve «nokta» gibi motifler oluşmuştur.

1

2

3

4

Ein aehnliches Stück aus neuassyrischer Periode ist uns aus Nimrud bekannt (Tafel I/4), das in der Literatur als «Keule» benannt wird. Obwohl es etwas grösser ist, scheint es seines Formats wegen (4,5 x 5 cm) nicht imstande zu sein, die Funktion einer Keule zu erfüllen. Sowohl die Inschrift darüber, als auch sein Fundort sprechen dafür, dass es hier, wie im Falle seines urartaesischen Gegenstückes, um kleine Votivobjekte handelt, die entweder allein stehend oder vielleicht als Bestandteile der Götterbilder, von denen wir keine intakte Beispiele samt ihrer Attribute kennen, der Gottheiten geschenkt wurden.

Rezensionen auch eine geschickte Aussenpolitik. Er macht nur einen Autor -Univ. Dozent Dinçol- für «alles Schlechte» verantwortlich, obwohl den anderen -Museumsdirektor Kavaklı- hochschätzt und ihn sogar mit «signor» würdigt. Was Salvini beabsichtigt, ist klar: er will aus bekannten Gründen mit den Museen in der Türkei gute Beziehungen unterhalten, den Universitäten und seinen Kollegen dagegen vermisst er anscheinend keine grosse Bedeutung.

Uns ist es kein Vergnügen, diese Zeilen zu veröffentlichen. Wir respektieren immer unsere auslaendischen Kollegen, und wollten das neue Material, das uns in manchen Faellen als Landsleute leichter zugaenglich ist, so schnell wie möglich, in zweisprachigen Aufsätzen der wissenschaftlichen Welt bekannt machen. Wer sich fragt, was Salvini zu diesem Verhalten motivierte, dem können wir nur empfehlen, das Vorwort unserer Arbeit *Die neuen urartaesischen Inschriften aus der Umgebung von Van* zu lesen; derjenige, der damals von uns gefundenen Inschriften unautorisiert bearbeiten wollte, dessen Namen wir aber geheimhielten, war kein anderer als Mirjo Salvini.